

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MŠMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Kvalitativní výzkumné metody ve výzkumu zdraví, nemoci, medi- cíny a zdravotnictví

Iva Šmídová

2019

Informace o autorech:

doc. PhDr. Iva Šmídová, Ph.D.

Masarykova Univerzita, Brno

krizala@fss.muni.cz

„Tento výstup lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY 4.0 International (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>).“

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MŠMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OBSAH

OBSAH.....	3
ÚVOD	4
1 PODPŮRNÝ TEXT	5
2 PŘÍKLAD DOBRÉ VĚDECKÉ A BĚŽNÉ/VYŽADOVANÉ/OČEKÁVANÉ AKADEMICKÉ PRAXE	12
3 ODKAZY NA INSPIRATIVNÍ FILMY, VIDEA, UKÁZKY, VIDEODOKUMENTY.....	14
BIBLIOGRAFIE (A DALŠÍ UŽITEČNÉ ZDROJE)	15

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

ÚVOD

Workshop představí účastnicím a účastníkům základní přístupy, možnosti a postupy kvalitativního výzkumu zdraví, nemoci a medicíny. Zaměří se na typy otázek, které si lze klást a přinášet na ně odpovědi ve zjištěních z kvalitativních studií. Pracovat budeme s konkrétními příklady výzkumů. Vedle metodologie a metod výzkumu se zaměříme i na intersekcionalní perspektivu (kategorie genderu, třídy, etnicity, věku, apod.) a stručně také na vývoj zkoumání na poli medicíny, zdraví a nemoci v postsocialistickém kontextu, na nerovnosti a vztahy moci, spory o autoritativní vědění, (de)profesionalizaci ve zdravotnictví. Klíčovým bude pohled na systém a praxi péče z perspektivy jejích příjemců. Mezi konkrétními tématy představených výzkumných přístupů budou:

- česká reprodukční medicína (porody a porodnictví)
- když na začátku přijde konec – perinatální ztráta pohledem sociálních věd
- umírání, smrt a rituály posledního rozloučení v ČR
- výzkum pacientů po CMP
- spolupráce a ne/rovnost v profesi a mezi profesemi
- důvěra ve zdravotnictví a téma vyhoření
- etika a politika ve výzkumu
- genderovaná povaha péče a profesí ve zdravotnictví
- “robotic care”
- a další

1 PODPŮRNÝ TEXT

Srovnání kvalitativní a kvantitativní metodologie budeme věnovat úvodní blok semináře, zaměříme se na harmonogram práce na výzkumu i na typy přístupu ke zkoumání zvoleného problému/otázky a na metody analýzy dat. Půjde o to si přiblížit odlišnosti a výhledově i osvojit základní perspektivu induktivní metody a problémy či otázky, u nichž je užitečné kvalitativní přístup zvolit.

To přiblížení proběhne na konkrétních ukázkách výzkumných studií lektorky:

- otcovství u porodu a porozumění „pečovatelskému“ přístupu
- praxe porodnictví a česká reprodukční medicína
- téma vyhoření zdravotníků a hierarchie v přístupu k poskytování péče, zejména genderová perspektiva
- výzkum na poli umírání a smrti – perinatální ztráta jako případová studia

V oblasti metod se zaměříme na nástroje jako pozorování, rozhovor, analýza dokumentů, práce s „naturally occurring data“ – tedy s tzv. přirozeně se vyskytujícími daty – jinak s terénem, do nějž výzkumník nezasahuje, dále na etnografický a mixed methods přístup. Vysvětlíme si podstatu „grounded theory“, interpretativní fenomenologické analýzy (IPA) a diskurzní analýzy.

Pokud se výzkumníci zkušení či trénovaní v kvantitativním poli pustí do kvalitativního výzkumu (ale i naopak), vyžaduje to velkou otevřenost k tomu pochopit principiální rozdíl v obou přístupech. Dobrý výzkum přitom mnohdy vyžaduje kombinaci obou metod. Standardní výzkumný postup (včetně harmonogramu) přitom končí publikací výsledků – i výsledný text se řídí jistými pravidly se zřetelnými odlišnostmi pro oba metodologické principy. I u toho se zastavíme.

Zde nabízím podpůrný text inspirovaný tvorbou Davida Silvermana, britského sociologa, který se dlouhodobě zaměřuje na kvalitativní metodologii výzkumů v oblasti zdravotnictví, medicíny, zdraví, nemoci těla a tělesnosti apod. A jako vysokoškolský profesor o tom pou-
tavě přednáší a píše (už dlouho). Jeho učebnice mě inspirovaly již při doktorandském vý-
zkumu (*Jiní muži v ČR. Alternativní životní dráhy mužů v České republice. 2004*). Nabízím
vám zde (jinde nepublikovaný) úryvek (s. 26 – 30) k metodám. Přesněji právě k objevitelské
práci (každého individuálního) výzkumníka či výzkumnice na poli kvalitativních metod. O
řadě bodů rozebraných níže se zmíním i ve své prezentaci:

„Popis procesu volby vhodného analytického nástroje by vystačil na samostatnou práci.
Když se přesto pokouším metody tohoto výzkumu někam zařadit, budou se pohybovat ně-
kde mezi analýzou životních drah (s kvantitativními deskriptivními prvky), snad etnografií
(bez dlouhodobého pozorování, kulturní antropologové a etnografové s etnology nechtě las-
kavě prominou), ale zdaleka nedosahují preciznosti ‘grounded theory’. Metodologie kvali-
tativní části analýzy předloženého výzkumu je inspirována několika texty. Jedná se přede-
vším o Silvermanovu knihu “Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text
and Interaction” [1993]. Dále jsem se inspirovala Garfinkelovou etnometodologií [1967] a
metodami použitými přímo ve výzkumech mužů – Nardi [1994], Morgan [1992], Christian
[1994], Layland [1990] atd.

Jejich charakteristiky lze shrnout jako snahu **říci mnoho o tématu malém a odolat pokušení
říci málo o hodně věcech** [Silverman 1993:3]. Inspirativní, jakkoli náročná, až pro mě nere-
álná, se v průběhu výzkumného procesu ukázala být snaha maximálně se řídit následujícími
šesti základními pravidly kvalitativního výzkumu [Silverman 1993: 198-210]:

1. Neplést si kritiku se zdůvodněnou alternativou (tedy nedržet se toho, že mě mohli
učit příslušníci jednoho paradigmatu, že to druhé je špatné). Nejistíme, jaká společnost
nezbytně JE, ale jak je UŽITEČNÉ se na ni dívat – a to jedině tak, že reflektujeme přístup a
jeho limity, který si k tomu zvolíme = držet se jedné úrovně analýzy, zůstat na ní a dívat se,
co z ní o datech můžeme říci.

2. Vyhnout se tomu, že budeme považovat participantův pohled na věc za vysvětlení, pozor na „naivní rozhovory“. Jak si někdo může myslet, že cílem je získat a podat zprávu o úžasných, vzrušujících či intimních zkušenostech participantů? Takový rozhovor si myslí, že překonává strukturní omezení sociologie prostě jen tím, že rozhovor je „open-ended“ a že zachytí „autentickou“ zkušenost (vlastnost žurnalistů a turistů), nerozeznají tak problematický analytický status informací z rozhovoru, jež přece nikdy nejsou syrová (čistá), ale vždy „situated“ a „contextual“ Tak jako není „pravdivý“, „esenciální“ svět, není takový ani vědecký přístup.
3. Uvědomit si, že jev sám vždycky unikne (nezachytíme „společnost“, „rodinu“ – tu „esenciální“ realitu, to, co se nám zdařit může (a znovu objevuje), je praktická činnost participantů, kteří jí utvářejí ten jev-v-kontextu.
4. Vyhnout se volbě mezi binárními/polárními protiklady (nesoutěžit s paradigmaty typu struktura X význam/zkušenosti) stejně tak při výzkumu nepodléhat dojmu, že náš jev je oddělený od ostatního, či že je něčemu protikladný.
5. Nikdy se neupínejte k tomu/nespolehejte, že jediný výskyt něčeho je vysvětlením. Dílčí aktivity jsou součástmi dílčích struktur a vzorců sociálního řádu/organizace. Nutno je tedy do analýzy zakomponovat i anomálie – kvůli komplexitě.
6. Porozumět kulturním formám, kterými jsou dosahovány „pravdy“. Silverman navrhuje dávat přednost „naturally-occurring“ datům před rozhovory. Ale to není možné vždy, navíc i tato „přirozená“ data skrývají dvě úskalí **a)** všechna data jsou nám zprostředkována (naším uvažováním, tak jako uvažováním participantů), jsou nám tedy beztak „mediated“ a nedomnívejme se, že nejsou produktem výzkumného prostředí (i kvantitativní data jsou) a za **b)** nenechejme se zaslepit i tou nejprostějšou reakcí/odpovědí, ptejme se, co nám vypovídá o povaze našich rozhovorových situací (inter-view accounts). To nejhorší je totiž považovat jakákoliv prohlášení za „pravdy“. Tedy (1) s Wittgensteinem: nezacházejme s větami jako se zástupci jejich/lidských nezprostředkovaných vnitřních zkušeností/zážitků. Můžeme totiž objevit pouze to, co naše komunita považuje za dané o soukromých zkuše-

nostech (ale ne o nich samých, nepopíšeme nic jako „vnitřní zkušenost“). Když tedy analyzujeme aktivity jiných, vždy jen popisujeme, co je vhodné a příslušné pro vzájemnou „jazykovou hru“. Jev jako takový nám vždycky unikne. A za druhé (2) podle Millse: nic neleží „za“ lidskou výpovědí. Můžeme jen popsat „slovníčky motivů“, můžeme se jedinečně správně ptát: kdy hovoří, jaké motivy a jakou funkci jejich „motivová řeč“ má v kontextu, ve kterém probíhá. Silverman upřesňuje, že cíl analyzátorů už není paralelní s participantovým, jimž jde o to zjistit, co sami a druzí udělali či mysleli, ale jde mu o reflexi těchto činností/akcí na základě líčení participantů (reflecting upon the patterned character of participants' portrayals of action).

Často jsem si při závěrečných úpravách analytických kapitol tohoto textu opakovala vyústění Silvermanovy metodologické učebnice: Co nám tedy zbývá dělat, když „konečné pravdy“ zachytit nemůžeme? Za prvé, nemělo by nás to vyvádět z míry (i jiné disciplíny stavějí na relativitě, např. kvantová fyzika). Za druhé, místo abychom se vzdávali pod tíhou „vázanosti kontextu“, proč se neradovat nad elegantními řešeními, jimiž je naši spoluobčané překonávají (remedy)? Pro ně, praktické účastníky, ústup problémem ani není. A za třetí, sami jako členové společnosti, proč praktické problémy neřešit prakticky?

Ale nejhorší by bylo myslet si, že všechno projde... Trik je v tom vytvořit inteligentní, disciplinovanou práci přesně na hraně této propasti [Silverman 1993].

Zúžila jsem tak velké výzkumné téma procesu získávání gender identity (konstruktivistické paradigma) na identitu mužskou a navíc na její formy alternativní (ke konvenční, normativní mužské identitě). A sice pouze v oblasti environmentálního hnutí a v kombinaci (méně zdařilý výběr) s aktivním otcovstvím. Klíčová informantka se držela při doporučení participantů definice alternativního supermana, či soucitné autority. Výběrová metoda participantů výzkumu „sněhovou koulí“ potvrdila její úskalí: až na jednoho je seriální kolektiv Jiných mužů vysokoškolský, většinou ještě s tituly (Prof., Dr., apod.) „referenční výjimku“ tvoří jediný participant vybraný jiným informantem. Jistá homogenita informantů v tomto ohledu tedy napomáhá udržet i „úžší téma“ výzkumu. Jak však budou moci čtenáři posoudit dále, jakkoli

jsem pro text doktorské práce vybrala nakonec pouze tři komplexní kategorie ze života Jiných mužů, tendence autorky říci vše o všem se nezdařily uřídit vždy.

Tématem výzkumu byla změna mužské identity. I zde vstupoval do výzkumu (tehdejší?) idealismus autorky. Opět jsem těžce krotila své tendence neuposlechnout instrukci autorit metodologie, že nesmím naivně věřit v pokrok, ve změnu (ani když popíšu proces, jímž se něco mění). Šlo o jednu ze Silvermanem jmenovaných čtyřech hlavních chyb výzkumu. Dalšími je scientismus a zvláště v kvalitativních výzkumech i turismus a romantismus. Turismus charakterizuje pocit, že objevuji něco nového, cizího, přitom je třeba věnovat pozornost zvláště podobnostem, ne exotice. A romantismus je mylný pocit autentického zachycení autentického světa.

Výzkumnice, vycvičená v řemesle kvantitativního výzkumu, měla i problém smířit se s tím, že v tomto typu výzkumu nejde o typy lidí, ale o typy odpovědí, které se používají v dané sociální situaci [Silverman 1993]. Měla jsem zachytit, jaké odpovědi respondenti sami považují za funkční v daném kontextu, a z toho udělat typologii. Nemá jít ani tak o to, co nám participantů výzkumu odpovídají, ale jak se různé odpovědi různých participantů vytvářejí, udržují, jak jsou zarámovány a co nám naznačují o konstrukci problému našeho výzkumu jako takového. Prezentovaná analýza představuje v tomto ohledu jistý kompromis. Typy reakcí a odpovědí Jiných mužů jsou předmětem každé samostatné části práce. Snažila jsem se pochopit logiku jejich postupu, jeho funkčnost. Zároveň jsem konfrontovala i typy lidí, participantů výzkumu, s původním typem Nového muže a s dominantním obrazem mužství v českém kontextu, který mi jednak sami nastínili a jež jsem odvozovala i ze zahraniční literatury. V tomto textu tedy jde jak o formu, tak o obsah odpovědí jednotlivých participantů.

„I pokud máme za cíl sledovat data nelingvistického typu, tedy tzv. sociální ‘reality’ (např. soc. třídy, gender, moc), naším syrovým materiálem zůstávají právě a nevyhnutelně slova – napsaná v dokumentech nebo vyslovená participanty v rozhovorech. Opravdu většinu toho, co můžeme pozorovat ve formálních i neformálních prostředích, zachytíme z rozhovorů“ [Silverman 1993: 115]. Silverman upřesňuje, co tím myslí, lingvistickou a filosofickou odbočkou: znaky vyvozují své významy ze vztahu k dalším znakům (Saussure) a význam

slova se vyvozuje především z toho, jak se to slovo *užívá* (Wittgenstein). Přičemž řeč je primárním médiem, prostřednictvím něhož probíhá sociální interakce.

„Řadu věcí, které budeme prezentovat, budou už lidé znát. Tato analýza nepopře to, co už víme, ale pomůže nám to uvidět (i) jinak. A umožní nám vidět, jak je to jiné a jestli to, jak to je jiné, říkali někteří lidé již předtím“ [dle Sokrata a Sackse in: Silverman 1993:142-3].

Můj učňovský pobyt v kvalitativním řemesle mě učil i rozdílu ve vnímání validity a reliability tohoto výzkumného postupu. Namísto míry, s jakou naše výzkumné nástroje měří správně a přesně, nastupuje u snahy dosáhnout reliability nutnost podrobně dokumentovat svůj postup, jak byly informace získány a zaznamenávány a v jakých kontextech. Nutné bylo znovu si uvědomit, že rozhovor není záznamem reality a to, co lidi odpoví na otázky v interview, nemá moc vazby na to, jak by se zachovali v přirozeně vzniklých situacích. Tedy nezo-
becňovat!¹ Validity, tedy „pravdivosti“ či „akurátnosti“ (v kvantitativním výzkumu dosažené především reprezentativitou vzorku), jinak metodě jak se vyhnout tomu, že zamítneme něco, co je pravda, či přijmeme něco, co pravda není, lze v kvalitativní výzkumu dosáhnout pomocí „intersubjektivit“. Validita je tak pro Silvermana průkazem důvěry ve vlastní znalosti. A jejího potvrzení dosahujeme 1. plauzibilitou, 2. kredibilitou a 3. v případě pochyb o 1. a 2. pak plauzibilitou a kredibilitou důkazů [Silverman 1993:155]. Jak tedy nakonec souvisí nedosažitelná reprezentativnost kvalitativního výzkumu s jeho validitou? Validitu musíme podporovat důsledností a hloubkou analýzy. Jde o popis dvojího rázu a) jak nej-
lépe/adekvátně popsat to, co pozorujeme, ale i b) jak to pozorují a popisují obyčejní lidé (s. 170).²

---

¹ U přepisů lze reliability dosáhnout tím, že se budeme držet konvencí a hlavně konzultovat a radit se s druhými [Silverman 1993:149]. Toto byly obtížné úkoly a zvláště ten druhý nemá podle mě zatím v brněnském kvalitativním sociologickém výzkumu tradici. Velmi tu pomohly konzultace s kolegyněmi a kolegy, kteří začali pronikat do kvalitativní metodologie.

² „Anekdotická“ kvalita závěrečné zprávy může vzniknout dvěma způsoby: a) tendencí vybírat jen takové příklady terénních dat, které vyhovují naší ideální, původní koncepci jevu a b) tendencí vybírat jen takové příklady terénních dat, které jsou podezřelé svojí exotičností, spíše než informace, které jsou sice méně dramatické/vzrušující, leč pravděpodobně průkazné. Silverman tak navrhuje jiný než Denzinův způsob validace (triangulace a respondentova validace). Na to, jak překonat anekdotičnost většiny zpráv z kvalitativních

Tolik text k objevitelské metodologické práci z mého doktorského terénu a soupisu prací. Jako cvičení v badatelské etice připojuji následující tabulku k zamyšlení (a to právě i z hlediska poctivosti práce ve výzkumu kvantitativním i kvalitativním).

---

výzkumů, uvádí metody čistě vhodné pro kvalitativní údaje [Ibid. s. 159 – 162]: výběr případů pomocí provázanosti případu s větší populací a zobecňování ve formě teorií – a nakonec doporučuje zakotvit výběr našich případů v teorii. Teorie dosáhneme testováním hypotéz pomocí analytické indukce – reformulujeme hypotézu srovnáváním s daty do té doby, než všechno sedí. Hledáme odchylky (nevyhovující případy) a užíváme metody neustálého srovnávání a porovnávání.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MŠMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

2 PŘÍKLAD DOBRÉ VĚDECKÉ A BĚŽNÉ/VYŽADOVANÉ/OČEKÁVANÉ AKADEMICKÉ PRAXE

<https://academicirregularities.wordpress.com/2016/05/01/are-we-seeing-the-rise-of-the-trump-academic/>

Rozbíhavé zájmy	
Být dobrým vědcem	Být dobrým akademikem
Mít skepsi k vlastním výsledkům	„Prodat“, co zjistím
Citlivě a opatrně interpretovat závěry	Zdůraznit a přehánět význam zjištění
Publikovat i negativní výsledky	Publikovat „strategicky“
Ignorovat sociální prestiž	Řídit se impakt faktorem při rozhodování o publikacích
Vyzývat autority	Citovat autority a udělat si kamarády
Opakovat, opakovat	Opakovat... pokud nic jiného nezbývá
Novátorské a strhující výsledky jsou málokdy pravdivé. Proveďte si je.	Publikujte novátorské a strhující výsledky, než vás někdo předběhne

Tabulka 1: Rozbíhavé zájmy vědců a akademiků

A v originále z původního zdroje:

Divergent interests (1 of 2)

To be a good scientist...	To be a good academic...
Be skeptical of your results	"Sell" your results
Interpret conclusions carefully	Highlight/exaggerate importance
Publish negative results	Publish "strategically"
Ignore social prestige	Use impact factors to make writing decisions
Challenge authority	Cite authority. Make friends.
Replicate. Replicate.	Replicate... if you must
Novel exciting results are less likely to be true. Double-check them.	Publish novel exciting results before you get scooped.

Obrázek 2: Diverging interests of scientists and academics

Zdroj: Schmaltz, Xenia. 2016. Good scientist or a successful academic? You can't be both. Times Higher. March 1st. You <https://www.timeshighereducation.com/blog/good-scientist-or-successful-academic-you-cant-be-both>

Dále dostanou účastnice a účastníci dvoudenního semináře k dispozici PDF verzi prezentací, které na semináři využijí. V nich najdou odkazy na relevantní metodologické publikace i články a knihy, v nichž byl kvalitativní výzkumný přístup použit. Zejména se však těším na inspiraci z vašich vlastních výzkumných zkušeností, na nichž se nejspíše nebo nejlépe ukáže, jak postupovat, jak se ptát a jak o zjištěném referovat odbornému publiku.

3 ODKAZY NA INSPIRATIVNÍ FILMY, VIDEO, UKÁZKY, VIDEODOKUMENTY

<https://www.csfd.cz/film/111722-povidky-z-kuchyne/prehled/>

<https://www.csfd.cz/film/411309-delnici-smrti/prehled/>

Monty Pythons the Mirracle of Birth Part I. (Meaning of Life)

<https://www.csfd.cz/film/3309-monty-pythonuv-smysl-zivota/prehled/>

<https://www.youtube.com/watch?v=NcHdF1eHhgc>

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

BIBLIOGRAFIE (A DALŠÍ UŽITEČNÉ ZDROJE)

- Babbie, Earl. 2010. *The Practice of Social Research* (12th ed.). Belmont: Wadsworth.
- Creswell, John, W. 2007 *Qualitative Inquiry & Research Design*. Thousand Oaks: Sage.
- Denzin, Norman. 1989. *The research act*. London, Prentice Hall.
- Disman, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum. (
- Garfinkel, Harold. 1999 (orig. 1967). *Studies in Ethnomethodology*. University of California, Los Angeles, Polity Press. Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo. Kap. 20 (Metody sociologického výzkumu) Christian, Harry. 1994. *The Making of Anti-Sexist Men*. Routledge London & NY.
- Layland, Joyce. 1990. On the conflicts of doing feminist research into masculinity. (Kap. 9) in: *Feminist Research Processes*. S. 125 – 133.
- Morgan, David H. J. 1992. *Discovering Men*. Routledge, London & NY.
- Nardi, Peter M., Sanders, David, & Marmor, Judd. 1994. *Growing up before Stonewall. Life stories of some gay men*. Routledge, London and New York.
- O'Connell Davidson, Julia, Layder, Derek. 1994. *Methods Sex and Madness*. London: Routledge.
- Seale, Clive. 2002. Kvalita v kvalitativním výzkumu. *Biograf* 27.
- Silverman, D. 1993. *Interpreting qualitative data: methods for analyzing talk, text, and interaction*. London; Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Silverman, D. 2005. Jako robíť kvalitatívny výskum. Ikar: Bratislava
- Silverman, D. 2013. *Doing Qualitative Research*. SAGE
- Strauss, Corbin 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.

